

Volodymyr GLADYSHEV
Mykolaiv

«DIDACTIC RULES» OF M. O. RYBNIKOVA: PRINCIPLES OF SYSTEM ATTITUDE AND TECHNOLOGIC IN LITERATURE EDUCATION OF THE PUPILS

The article considered formulated by the famous methodist M. O. Ribnikova «didactic rules», finds their systematic character, the essence of each of the «rules», reveals the cradle a systematic attitude and technologic in literature education of the pupils, these are reflected in the «didactic rules», analyzes the prospect of using them at the modern stage development of literature education.

Key words: M. O. Rybnikova, «didactic rules», systematic attitude, technology.

Владимир ГЛАДЫШЕВ
г. Николаев

«ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРАВИЛА» М. А. РЫБНИКОВОЙ: ОСНОВЫ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА И ТЕХНОЛОГИЗАЦИИ В ЛИТЕРАТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ ШКОЛЬНИКОВ

Статья рассматривает сформулированные выдающимся методистом М. А. Рыбниковой «дидактические правила», выясняет их системный характер, сущность каждого из «правил», определяет истоки системного подхода и технологизации литературного образования школьников, которые отражаются в «дидактических правилах», анализирует перспективы их использования на современном этапе развития литературного образования.

Ключевые слова: М. А. Рыбникова, «дидактические правила», системный подход, технологизация.

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2016

УДК 172.3

Олена ДРОЗД
м. Миколаїв
elenad1208@mail.ru

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІЕТНІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті здійснено аналіз виховного потенціалу поліетнічного середовища у контексті діяльності позашкільних навчальних закладів. У результаті дослідження виявлено, що позашкільні навчальні заклади є невід'ємною частиною мікросередовища, що сприяє реалізації індивідуальних психологічних і соціальних потреб особистості, яка розвивається, а також розкриттю її творчого потенціалу. Одним із актуальних у контексті аналізу виховного потенціалу позашкільного навчального закладу є середовищний підхід, за яким виховний процес у позашкільному закладі в поліетнічному середовищі розглядається як система дій суб'єкта із середовищем, які опосередковано впливають на нього, сприяючи формуванню толерантності як особистісної якості у процесі міжетнічної взаємодії.

Ключові слова: виховання, середовище, позашкільні навчальні заклади, поліетнічність, виховний потенціал.

Україна – поліетнічна держава, на її території проживають представники 133 національностей, тому на особливу увагу заслуговує проблема виховання в дітей терпимого ставлення до представників інших націй. У зв'язку з цим значно активізується роль позашкільного навчального закладу, який має значні можливості для пізнання й освоєння традицій етновиховання, формування толерантності учнів, оскільки їхнім важливим завдан-

ням є організація виховної роботи з дітьми у вільний час. Основою діяльності позашкільних установ є творчі об'єднання дітей за інтересами, у результаті чого часто виникають різновікові поліетнічні спільноти, які мають новий виховний потенціал. Саме у такому співтоваристві в дитини формуються гуманістичні цінності й толерантна поведінка. Поліетнічне середовище позашкільного навчального закладу надає можливості дитині набу-

ти широких культурних поглядів, актуалізувати для себе цінності своєї культури, розвинути свої адаптивні та інтегративні здібності.

Аналіз педагогічної теорії і практики показує, що на всіх етапах становлення багатонаціонального суспільства проблеми залучення дітей до національних і загальнолюдських цінностей, виховання в підростаючого покоління культури міжнаціональних відносин, підтримки та захисту особистості в її моральному становленні та самовираженні займали чільне місце в працях видатних вітчизняних і зарубіжних учених. В основу реформування національних освітніх систем на пострадянському просторі, в розглянутому нами контексті, покладено такі фундаментальні дослідження: концепція полікультурної освіти (І. Зязюн, Л. Сухорукова); етнопедagogічні основи полікультурної освіти (Г. Волков, В. Кузь, Ю. Руденко, М. Стельмахович); культурологічна теорія освіти (О. Асмолов, М. Каган, В. Кремень, Н. Якса); сутність діалогу культур як способу проектування та здійснення полікультурної освіти (В. Біблер, О. Гукаленко); сучасні концепції гуманізації освіти (Г. Балл, В. Білоусова, Є. Бондаревська, С. Гончаренко, М. Євтух, Ю. Мальований, О. Сухомлинська); теоретичні засади виховання (І. Бех, Б. Бітінас, В. Галузинський); концепція позашкільної освіти і технології педагогічного процесу в позашкільному навчальному закладі (О. Биковська, Л. Ковбасенко, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та ін.).

Метою публікації є аналіз виховного потенціалу поліетнічного середовища позашкільних навчальних закладів і шляхів його оптимізації.

Процес виховання є складною динамічною системою, а будь-яка система не може існувати поза певним середовищем і може бути зрозумілою лише у взаємодії з ним. Відповідно до принципу ієрархічності процес виховання є лише одним із компонентів соціального середовища. Тому системний підхід до аналізу виховного процесу обов'язково передбачає вивчення взаємодії процесу виховання як системи з середовищем.

Під середовищем розуміють реальну дійсність, в умовах якої відбувається розвиток людини. У широкому значенні цього слова,

середовищем називається сукупність специфічних умов і обставин, що забезпечують оптимальний або неоптимальний рівень функціонування об'єктів середовища [5, 85]. Класичні представники соціологічного напрямку (Ж.-Ж. Руссо, К. Гельвецій, Д. Дідро та ін.) вважали, що вирішальним фактором у формуванні особистості є середовище.

Науковці, які звертаються до вивчення середовища та його ролі у становленні особистості, серед яких Л. Виготський, О. Гукаленко, В. Кукушин, Ю. Мануйлов, В. Ясвін та ін., стверджують, що середовище – це постійне джерело поповнення особистісного досвіду та знань, що є тим об'єктивним фактором, який визначає життєві установки, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процеси самовизначення та самореалізації особистості [1].

Середовище, що оточує дитину, – це передусім люди, їхні взаємини, створені ними речі, знаряддя діяльності, мовні засоби, духовні цінності. Соціальне середовище – це суспільство, в якому дитина зростає, тобто культурні традиції, ідеологія, рівень розвитку науки і мистецтва, основні релігійні течії [2, 18]. Причому, з одного боку, це середовище «містить» величезну кількість позитивних прикладів толерантності, особливо в багатонаціональному середовищі, а з іншого, – набагато більше різних за змістом і характером, за силою «подразника» негативних об'єктів, що потребують толерантності. Таким чином, будь-яке середовище, яким би не був його простір, – завжди «своє» для кожної дитини, і саме «на неї» воно особистісно орієнтоване й у позитивних, і в негативних проявах [8, 29].

Дитина – активний суб'єкт соціального середовища, тому від умов життєдіяльності в цьому середовищі залежить її соціалізація та виховання. Вступаючи у взаємовідносини з представниками інших етносів, дитина знайомиться з їхньою системою цінностей, у результаті чого на процес її етнічної соціалізації (інкультурації) чинять вплив етнічні цінності осіб, які її оточують. За таких обставин може відбутися переосмислення дитиною ролі її етнічної приналежності та трансформація етнічної ідентичності [10, 28].

Ми розглядаємо систему «Особистість – середовище» в контексті розуміння такого середовища, де означена система набуває доволі глибокого змісту. По-перше, конкретна особистість розвивається в конкретних суспільних відносинах і умовах – у поліетнічному середовищі. По-друге, особистість проживає життя в культурно-дозвілєвій сфері – позашкільному закладі. По-третє, сила середовища, яке впливає на особистість у соціумі та формує її, може бути детермінуючою, індуферентною або перевиховуючою. Тут доречною виявилася ідея Л. Новикової та Н. Селіванової, які запропонували вживати поняття «освітній простір» як своєрідне «середовище у середовищі», де традиції та звичаї кожного народу розкривають прихований виховний потенціал. Формування особистості в гармонії із загальнолюдською і національною культурою залежить від рівня засвоєння базової культури. Цією закономірністю обумовлений культурологічний підхід до відбору змісту виховання. Він вимагає виділення у змісті виховання ядра – системи цінностей, яка становить його виховний потенціал [4, 390].

Характерною ознакою сучасного соціального середовища є поліетнічність – співіснування двох і більше етнічних груп в одному співтоваристві, що взаємодіють між собою.

Вивчення нормативно-правових джерел показує, що специфіка організації педагогічного процесу в умовах поліетнічного середовища визначена в таких державних документах: Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про національні меншини в Україні», Концепції державної етнонаціональної політики України, Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Концепції національного виховання особистості в умовах розвитку української державності, «Рамковій конвенції про захист національних меншин» та ін.

У широкому сенсі поліетнічне середовище, як своєрідний спосіб існування, діяльності і спілкування людей різних націй і народностей, включає безпосереднє оточення особистості і є єдністю суті і існування людини і націй, матеріальних і духовних чинників життєдіяльності представників різних народів у певному соціальному просторі й часі, в

певних конкретно-історичних і географічних умовах [6].

Як зазначала Т. Стефаненко, саме в поліетнічному середовищі особистість має більше підстав відчувати свою етнічну приналежність [7, 254]. Адже поліетнічне суспільство характеризується одночасною наявністю цінностей трьох рівнів – загальнолюдських, національних і етнічних, що репрезентують ієрархію інтересів та пріоритетів у масштабі людства, нації чи етнічної групи.

Так, наприклад, сталими для будь-якої нації залишаються такі загальнолюдські моральні уявлення: повага до старших, патріотизм, сімейна та статевая мораль, ставлення до праці, відпочинку та грошей; поняття справедливості, ввічливості тощо. При цьому важливо врахувати, що в умовах поліетнічного середовища людина знаходиться на перехресті різних культур, і перед нею постають дві архіважливі проблеми: адаптація до цього середовища та збереження своєї етнічної ідентичності. На нашу думку, саме система цінностей, яка визначає приналежність до того чи іншого етносу, спонукає до захисту своїх національних цінностей і провокує конфлікти.

Ідея про взаємозв'язок національного та загальнолюдського в педагогіці належить К. Ушинському, який стверджував, що «культурна самобутність є неоціненним багатством, що розширює можливості для всебічного розвитку людини, причому збагачується вона внаслідок контактів із традиціями й цінностями інших народів» [9, 228]. Не втратила актуальності й думка вченого про те, що «...виховання, створене самим народом і засноване на народних починаннях, має таку виховну силу, якої немає в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях чи запозичені в іншого народу» [4, 405].

Поліетнічне освітнє середовище, з одного боку, сприяє становленню етнічної ідентичності учнів, а з іншого, – перешкоджає їхній етнокультурній ізоляції, оскільки забезпечує підготовку учнів до розуміння іншої культури, визнання та прийняття етнокультурного розмаїття. У зв'язку з тим, що діяльність у поліетнічному середовищі спрямована на становлення етнокультурної компетентності, у практику роботи позашкільних установ

доцільно впроваджувати технології, які сприяють адаптації дитини в поліетнічному освітньому просторі шляхом активізації процесів самопізнання, саморозвитку, рефлексії. З цією метою педагог організовує, відбирає об'єкти культури, надає їм цільової спрямованості, створюючи тим самим виховне середовище, яке розгортає перед учнем спосіб життя і дозволяє природно входити в контекст сучасної культури [4, 380].

Ми повністю погоджуємося з думкою К. Брока, який стверджує, що вплив ніколи не буває шкідливим, якщо він не примусовий, не придушує й не ігнорує індивідуальні риси та духовну самобутність певного народу. Аналогічної думки дотримувався і філософ П. Юркевич, вважаючи, що «багатонаціональність – не біда, не зайвий тягар, не тимчасова незручність чи перешкода, а величезне багатство і сила, щасливий шанс для духовної невичерпності» [11].

Так, аналіз роботи позашкільних навчальних закладів останніх років дає змогу визначити одну з провідних тенденцій процесу подальшого розвитку системи позашкільної освіти та виховання в Україні, а саме поступове розширення сфери навчально-виховної діяльності, ефективність якої може забезпечуватися лише за умови, коли ці заклади за своєю сутністю стануть цілісними, гармонійними навчально-виховними комплексами, а їхні педагогічні колективи будуть враховувати не тільки вікові й індивідуальні інтереси, бажання та можливості учнів, а й національні особливості контингенту дітей та специфіку регіону.

Позашкільна освіта за змістом і спрямованістю є найбільш мобільною ланкою освіти України, потужним чинником модернізації освітнього простору, організації вільного часу дітей і молоді, підтримки творчих ініціатив, формування життєвої компетентності особистості, що відповідає державним інтересам і соціальному замовленню.

Система позашкільної освіти базується на історично зумовлених традиціях виховання особистості, створених представниками різних національних спільнот України, а також на суспільних і родинних цінностях, ідеях, поглядах, переконаннях, ідеалах. Поза-

шкільні навчальні заклади – це мікрокосмос, система взаємозв'язків, у якій духовний та матеріальний складники співіснують в органічній єдності. Позашкільними навчальними закладами створюється єдине середовище виховання в дітей і молоді загальнолюдських цінностей, що сприятиме досягненню взаєморозуміння між народами, націями, країнами й окремими людьми.

Отже, провідною ідеєю у визначенні мети освіти та виховання учнів у позашкільних навчальних закладах, на відміну від загальноосвітньої школи, є не стільки формування інтелектуальної сфери особистості (хоча це теж залишається важливою її складовою частиною), скільки пріоритет опанування учнями моральними цінностями, що дає змогу сформувати в них відповідальне ставлення до довкілля й тим самим забезпечує формування вихованості особистості. Тільки такі, особисто пережиті, знання, стають переконаннями особистості, маючи спрямовуючу та регулюючу силу поведінки й діяльності учня.

Зміст позашкільного навчання і виховання спрямований на задоволення екзистенціальних потреб дитини: свободи вибору, світогляду, дій, учинків, позиції, самостійності, саморозвитку й самореалізації, самовизначення і творчості. Навчально-виховний процес у позашкільному закладі здійснюється безпосередньо через спілкування, а джерелом дисципліни є не вчитель, яким би не був його авторитет, а праця. Дитина стає центром професійної уваги педагога, який допомагає їй знайти своє місце в житті. У позашкільному навчальному закладі процес «навчання» не слід ототожнювати з процесом «учіння», а краще розуміти його як «виховуюче навчання», під час якого досягається органічний взаємозв'язок між набутими учнями знаннями, сформованими інтелектуальними вміннями та навичками, засвоєним досвідом творчої діяльності та формуванням емоційно-ціннісного ставлення до найближчого довкілля, одне до одного, до навчального матеріалу, який засвоюється, і до тієї діяльності, яка реалізується.

Позашкільні навчальні заклади чинять істотний вплив на процес формування толерантності учнів у процесі організації та здійс-

нення творчої діяльності й дозвілля в об'єднаннях за інтересами (гуртках, музичних колективах), коли особисте, етнічне відсувається на другий план, сприяє зміцненню дружби між дітьми різних національностей і віросповідання. Ідучи в позашкільний заклад, учень не згадує, що він українець чи прибалт, чи нащадок певних расуців.

Виховний потенціал позашкільного навчального закладу зумовлений такими чинниками, як особливі відносини, що найкращим чином залучають кожну дитину до активної перетворюючої діяльності; забезпечення можливості практичної реалізації творчих інтересів і здібностей; вільний вибір виду діяльності; реалізація відповідних навчально-виховних технологій.

Ми схильні вважати, що «виховний потенціал позашкільного навчального закладу» – це можливість, що можуть бути використані для досягнення головної мети – формування толерантної особистості. Результат реалізації виховних спроможностей позашкільного навчального закладу (виховного потенціалу) можна розглядати на різних рівнях: особистості, закладу, району, міста, області, країни, враховуючи специфіку, статус позашкільного навчального закладу (національний, обласний, районний, міський тощо). Як засвідчує аналіз науково-педагогічної літератури і узагальнення кращого педагогічного досвіду, виховний потенціал позашкільних навчальних закладів містить такі компоненти: збагачення, а не «урізання» дитинства, відсутність будь-якого примусу й тиску на дитину (ніякої селекції, кількісних оцінок, стресових ситуацій); партнерство; демократичний стиль і норми людських відносин; свобода вибору; безконфліктність стосунків між педагогом і вихованцями; оптимістична налаштованість; радість; терпимість; взаємодопомога; тісні контакти з батьками та соціальним середовищем; самоврядування учнів; виховання в дусі спільного для всіх і соціальної відповідальності за це спільне; широкий спектр програм гурткової роботи. Проникнення в глибину тієї чи іншої культурної цінності відбувається за допомогою відповідних видів діяльності учня.

Сучасна система позашкільної освіти України характеризується створенням умов для вільного вибору кожною дитиною освітнього простору та часу для його освоєння, здійснення пошукової діяльності. В позашкільних навчальних закладах активно відбуваються інноваційні процеси, що сприяють оновленню змісту, мети, форм і методів роботи. Позашкільні заклади вирішують таке важливе завдання, як виховання в підростаючого покоління культури міжнаціонального спілкування, заснованої на принципі толерантності, розширюють культурний простір мікросоціуму, який дитина опановує. У цій сфері знайомство дитини із цінностями культури відбувається з урахуванням її особистісних інтересів, національних особливостей і традицій.

На думку Ю. Мануйлова, за умови розгляду всіх якостей середовища, слід, насамперед, визначитися в тому, як воно сприяє розвитку суб'єкта, що та як опосередковує в особистості, яка розвивається; як чиниться ним вплив на психофізіологічний, соціальний і моральний розвиток особистості; від яких властивостей середовища залежить його здатність впливати на учнів. Отже, використати середовище у виховному впливі на учнів – значить перетворити його на засіб цього впливу. Таким чином, дослідник схарактеризовує низку напрямів використання середовища у вихованні учнів, а саме таких:

- підсилення тих компонентів, аспектів і якостей середовища, які не враховувалися та не цінувалися раніше;
- ознайомлення з новими властивостями середовища;
- уява як шлях формування образу середовища, створення вигаданої реальності з метою збудження мотивації, інтересу, створення й розвитку певних установок;
- привнесення в середовище змісту, якого бракує для виконання його певних функцій;
- відтворення, відновлення втрачених зв'язків не тільки з минулим, але й із сьогоденням;
- усунення (нейтралізація) негативних тенденцій, явищ, що загрожують стабільності середовища;
- відтворення, повторення, запозичення тих чи інших культурних зразків, потреба в яких детермінується завданнями сприйняття [3, 107].

Тому, маючи певні потенційні можливості розвитку, дитина формується насамперед під впливом середовища в усьому його розмаїтті.

На нашу думку, поліетнічне середовище позашкільного навчального закладу – це частина освітнього простору, в якому здійснюється формування особистості, яка, зберігаючи свою етнічну ідентичність, прагне до розуміння інших етнокультур та готова до ефективної взаємодії з представниками різних етносів.

Отже, виховний потенціал позашкільних навчальних закладів є суттєвим. Це зумовлено специфічними характеристиками позашкільної освіти, соціального середовища, вільною міжкультурною взаємодією. Проте потенційний стан перевищує актуальні виховні можливості, що може бути використано для обґрунтування й апробації педагогічних заходів реалізації виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів у напрямі формування толерантності учнів, які перебувають у поліетнічному середовищі.

Список використаних джерел

1. Евстифеев А. В. Исторические аспекты реализации средового подхода в педагогической науке / А. В. Евстифеев // Армия и общество. – 2010. – № 3.

Olena DROZD
Mykolaiv

THE POTENTIAL OF THE MULTIETHNIC EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF PRESCHOOL INSTITUTIONS

In the article the analysis of educational potential of a multi-ethnic environment in the context of the activities of extracurricular educational institutions. The study revealed that non-school educational institutions are an integral part of the microenvironment that contribute to the realization of personal physical, mental and social needs of the individual, which develops, and the disclosure of its creative potential.

Key words: education, environment, non-formal education, ethnicity, educational potential.

Елена ДРОЗД
г. Николаев

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОЛИЭТНИЧЕСКОЙ СРЕДЫ ВНЕШКОЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье осуществлен анализ воспитательного потенциала полиэтнической среды в контексте деятельности внешкольных учебных заведений. В результате исследования выявлено, что внешкольные учебные заведения являются неотъемлемой частью микросреды, способствующей реализации индивидуальных психофизических и социальных потребностей личности, которая развивается, а также раскрытию ее творческого потенциала.

Ключевые слова: воспитание, среда, внешкольные учебные заведения, полиэтничность, воспитательный потенциал.

2. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія. Курс лекцій: навч. посіб. / В. П. Кутішенко. – 2-ге вид. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 128 с.
3. Мануйлов Ю. С. Средовый подход в воспитании: к определению понятия / Ю. С. Мануйлов // Воспитательная система массовой школы: проблемы гуманизации. – М., 1992. – С. 98–110.
4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник / Н. Є. Мойсеюк. – 4-те вид., доп. – 2003. – 615 с.
5. Ситаров В. А. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / [под ред. В. А. Сластенина, В. Г. Маралов]. – М., 2000. – 216 с.
6. Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві / Майборода О., Чілачава Р., Пилипенко Т. та ін. – К.: Фонд «Європа XXI», 2002. – 312 с.
7. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: [учеб. для студ. вузов, обуч. по направлению подготовки и спец. «Психология»] / Т. Г. Стефаненко. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 368 с.
8. Строганова Л. В. Классные часы, беседы для младших школьников и подростков (воспитание толерантности) / Л. В. Строганова. – М.: Педагогическое общество России, 2007. – 128 с.
9. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. / К. Д. Ушинский. – М.: Просвещение, 1953. – Т. 1: Вопросы воспитания. – 1974 – 639 с.
10. Формирование толерантной личности в полиэтнической образовательной среде: учебное пособие / [Гуров В. Н., Вульф В. З., Галяпина В. Н. и др.]. – М., 2004. – 240 с.
11. Юркевич П. Вибране / П. Юркевич. – К.: Абрис, 1993. – С. 163.

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2016